

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΟΣ

**Από τον Μάη του '68
στον «δημοκρατικό σοσιαλισμό»**

*Πολιτική συγκυρία και θεωρητικές ασυνέχειες
στο έργο του Νίκου Πουλιαντζά*

Ο ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ είναι ένας από τους σημαντικότερους μεταπολεμικούς θεωρητικούς του μαρξισμού. Εμπλούτισε τη μαρξιστική βιβλιογραφία με αναλύσεις για τις κοινωνικές τάξεις, το καπιταλιστικό κράτος, το εθνικό φαινόμενο, τον φασισμό, τις καμπές της ταξικής πάλης, κ.ο.κ., που είναι σήμερα πολύτιμες και χρήσιμες για την περαιτέρω ανάπτυξη της μαρξιστικής θεωρίας. Στο παρελθόν επιχείρησα να αποτιμήσω το έργο του Πουλαντζά σε ένα βιβλίο, που η δεύτερη, επαυξημένη, έκδοσή του έγινε από την *Εφημερίδα των Συντακτών* το 2017 (*Ο «σοβιετικός μαρξισμός» και οι Έλληνες στοχαστές*). Στο παρόν άρθρο θα αναφερθώ μόνο στις θεωρητικές ασυνέχειες που εντοπίζονται στο έργο του Πουλαντζά και τη συσχέτισή τους με την πολιτική συγκυρία.

Το έργο του Ν. Πουλαντζά αρθρώνεται γύρω από πέντε βιβλία: *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις* (α΄ έκδοση στα γαλλικά το 1968, ελληνικά εκδ. Θεμέλιο 1975), *Φασισμός και δικτατορία* (1970, ελλ. Ολκός 1975), *Οι τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό* (1974, ελλ. Θεμέλιο 1981), *Η κρίση των δικτατοριών* (1975, ελλ. Παπαζήσης 1975), *Το κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός* (1978, ελλ. Θεμέλιο 1982). Η ασυνέχεια στην οποία αναφέρθηκα εντοπίζεται κυρίως ανάμεσα στα δύο πρώτα και τα δύο τελευταία από τα προαναφερθέντα βιβλία. Στο παρόν άρθρο, για λόγους συντομίας, θα αναφερθώ κυρίως στο πρώτο και το τελευταίο βιβλίο του Πουλαντζά.

Οι πολιτικές συγκυρίες και τα βιβλία του Νίκου Πουλαντζά

Το πρώτο βιβλίο του Πουλαντζά (*Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*) εντάσσεται στο θεωρητικό και ιδεολογικό κλίμα που διαμορφώθηκε στο εσωτερικό μεγάλου τμήματος της γαλλικής και ευρω-

παϊκής μαρξιστικής Αριστεράς μετά την κοσμογονικής σημασίας εξέγερση του Μάη '68: ριζική κριτική του καπιταλιστικού συστήματος και διερεύνηση των τρόπων και των μεθόδων αμφισβήτησης και ανατροπής του.

Στο πρώτο αυτό βιβλίο του, ο Πουλαντζάς υιοθετεί την «ανάγνωση» του έργου του Μαρξ που είχε φέρει στο προσκήνιο ο Λουί Αλτουσέρ. Στο πλαίσιο αυτό αντιλαμβάνεται το καπιταλιστικό κράτος ως το κέντρο άσκησης της αστικής πολιτικής εξουσίας και συνακόλουθα ως τον παράγοντα πολιτικής συμπύκνωσης και ενοποίησης της συνολικής (οικονομικής-πολιτικής-ιδεολογικής) κεφαλαιοκρατικής εξουσίας πάνω στην εργατική τάξη και τις άλλες λαϊκές τάξεις. Επισημαίνει τη σχετική αυτονομία του καπιταλιστικού κράτους από τα άμεσα συμφέροντα των διαφορετικών μερίδων του κεφαλαίου, ώστε να καθίσταται δυνατή η απόκρυψη των καπιταλιστικών σχέσεων εκμετάλλευσης και κυριαρχίας, και να εμφανίζεται το κράτος ως εκφραστής του «συνολικού συμφέροντος» της κοινωνίας και του έθνους.

Όταν ο Πουλαντζάς εκδίδει, το 1978, το τελευταίο βιβλίο του (*Το κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*), η γαλλική (αλλά κατ' επέκταση και η ευρωπαϊκή) Αριστερά βρίσκεται σε μια διαφορετική συγκυρία: Ήδη από τις εκλογές του 1974, όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας (ΚΚΓ) συγκέντρωσε 21,4% των ψήφων και το Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΣΚΓ) 19,2%, αλλά ακόμα περισσότερο στις εκλογές του 1978, όταν οι δύο «συνασπισμοί», της Δεξιάς και της Αριστεράς, σχεδόν ισοψήφησαν στον πρώτο γύρο (η Δεξιά προηγήθηκε με μόλις 2.284 ψήφους - ΣΚΓ: 22,58%, ΚΚΓ: 20,55%)¹, είχε εγγραφεί στην ημερήσια διάταξη του πολιτικού σκηνικού η πιθανότητα μιας κυβέρνησης συνεργασίας της Αριστεράς (σοσιαλιστών-κομμουνιστών). Η κυβέρνηση αυτή έγινε πραγματικότητα, όπως είναι γνωστό, το 1981.

Τι θα σήμαινε όμως μια εκλογική νίκη της Αριστεράς αναφορικά με την αριστερή στρατηγική του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας; Το ερώτημα αυτό τέθηκε με επιτακτικό τρόπο στο εσωτερικό κυρίως της κομμουνιστικής Αριστεράς και των μαρξιστών διανοουμένων.

1 Η εκλογική δύναμη του ΚΚΓ κατέρρευσε έκτοτε: 15,4% το 1981, 6,8% το 1988, 8,7% το 1995, 3,4% το 2002 και 1,9% το 2007.

Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, αυτήν που κυριάρχησε και επικυρώθηκε πανηγυρικά στο 22ο Συνέδριο του ΚΚΓ (1976), ένας κυβερνητικός συνασπισμός κομμουνιστών-σοσιαλιστών θα μπορούσε υπό προϋποθέσεις να αποτελέσει την αφετηρία για το σταδιακό και ειρηνικό πέρασμα στον σοσιαλισμό. Αυτός θα ήταν ο «δημοκρατικός δρόμος στον σοσιαλισμό».

Σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, ο «εκδημοκρατισμός» του καπιταλιστικού κράτους ήταν το συνώνυμο της ανατροπής των βασικών δομικών χαρακτηριστικών του, κάτι που δεν φαινόταν να περιλαμβάνεται στην κυβερνητική ατζέντα ενός συνασπισμού της Αριστεράς. Όπως σημείωνε ο Λουί Αλτουσέρ το 1978: «Ο Μαρξ κι ο Λένιν ήθελαν κι αυτοί εκδημοκρατισμό του κράτους, αλλά υποστήριζαν πως είναι δυνατός μόνο κάτω από δύο προϋποθέσεις: τη συντριβή του αστικού κρατικού μηχανισμού και την εγκαθίδρυση ενός επαναστατικού κράτους».²

Αντίθετα με τη θεωρητική τοποθέτηση του Αλτουσέρ και των περισσότερων συνεργατών του κατά την περίοδο αυτή, ο Πουλαντζάς διατυπώνει μια δική του εκδοχή του «δημοκρατικού δρόμου προς τον σοσιαλισμό», η οποία τον φέρνει πιο κοντά με την πρώτη, κυρίαρχη στο εσωτερικό του ΚΚΓ, άποψη. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα και μια μετατόπιση των θεωρητικών του θέσεων, για το κράτος, τις τάξεις, την πάλη των τάξεων κ.ο.κ.

Η θεωρητική μετατόπιση της ανάλυσης του Πουλαντζά

Ο Πουλαντζάς ξεκινάει στο τελευταίο βιβλίο του, *Το κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, από τον ορισμό του κράτους ως «συμπύκνωση ενός ταξικού συσχετισμού δυνάμεων». Η διατύπωση αυτή είναι όμως διαφορετική:

1) Στην πρώτη εκδοχή της, αποτελεί αναδιατύπωση των παλιότερων θέσεων που ο Πουλαντζάς είχε δανειστεί από τον Αλτουσέρ, και οι οποίες αντιλαμβάνονταν το κράτος ως την πολιτική συμπύκνωση των ταξικών σχέσεων εξουσίας. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, καίτοι το κράτος υπόκειται σε σωρεία μετασχηματισμών, ανάλογα με τις μεταβολές του πολιτικού και κοινωνικού συσχετισμού των

2 Λουί Αλτουσέρ, *Για την κρίση του μαρξισμού*, εκδ. Αγώνας, Αθήνα 1980, σ. 15.

δυνάμεων στο εσωτερικό του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού, εντούτοις, ο «πυρήνας» του, δηλαδή τα θεμελιώδη δομικά χαρακτηριστικά του, παραμένει αναλλοίωτος, όσο καιρό η καπιταλιστική πολιτική εξουσία δεν έχει ανατραπεί. Όρος επομένως για την ανατροπή της καπιταλιστικής πολιτικής εξουσίας, για την κατάληψη της εξουσίας από την εργατική τάξη και τους συμμάχους της, είναι η *ανατροπή - συντριβή του αστικού κρατικού μηχανισμού*, του «δομικού πυρήνα» του αστικού κράτους, που συμπυκνώνει ακριβώς και υλοποιεί την αστική εξουσία.

Την εκδοχή αυτή υιοθετούσε ανεπιφύλακτα ο Πουλαντζάς στα πρώτα έργα του: «Να κατακτήσεις την κρατική εξουσία συντρίβοντας την κρατική μηχανή, έλεγε ο Λένιν, και αυτό τα λέει όλα» έγραφε στο *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις* (τ. Α', σ. 131) και παρατηρούσε: «Το κράτος παρουσιάζεται σαν τόπος αποκρυπτογράφησης της ενότητας των δομών, σαν τόπος όπου μπορούμε να αντλήσουμε τη γνώση της ενότητας [...] Τέλος, πάντοτε με αυτή την έννοια, το κράτος είναι επίσης ο τόπος όπου αποκρυπτογραφείται η κατάσταση ρήξης αυτής της ενότητας: πρόκειται για το χαρακτηριστικό της διπλής εξουσίας των κρατικών δομών, που αποτελεί, όπως το έδειξε ο Λένιν, ένα από τα βασικά στοιχεία της επαναστατικής κατάστασης» (όπ.π., σ. 63).

2) Στη δεύτερη εκδοχή της, η διατύπωση ότι το κράτος αποτελεί «συμπύκνωση ενός ταξικού συσχετισμού δυνάμεων» δηλώνει την ανυπαρξία ενός «δομικού πυρήνα» του κράτους, καπιταλιστικού στη φύση του, ο οποίος προσδιορίζει τον ταξικό χαρακτήρα αυτού του κράτους στο σύνολό του (συμπεριλαμβανομένων και των φαινομενικά «κοινωφελών» ή «ουδέτερων» λειτουργιών του). Υπαινίσσεται, επομένως, αυτή η εκδοχή, ότι ο μεταρρυθμισμός, δηλαδή η συνεχής τροποποίηση των λειτουργιών του κράτους, μπορεί να οδηγήσει στον σοσιαλισμό, δηλαδή στη μετεξέλιξη της καπιταλιστικής πολιτικής εξουσίας σε εργατική πολιτική εξουσία. Υποστηρίζει, με άλλα λόγια, ότι με όργανο την κυβερνητική διαχείριση είναι δυνατή μια διαρκής τροποποίηση των ταξικών συσχετισμών δύναμης, που θα οδηγήσει στον σοσιαλισμό.

Βεβαίως, η δεύτερη αυτή εκδοχή, όποτε αποφασίζει να μιλήσει συγκεκριμένα για το καπιταλιστικό κράτος και τους μηχανισμούς του, είναι υποχρεωμένη να θεωρήσει τα δομικά χαρακτηριστικά αυ-

τού του κράτους ως κοινωνικά ουδέτερα, δηλαδή ως χαρακτηριστικά που προσήκουν σε κάθε κράτος. Επομένως, ανάλογα με το ποιος βρίσκεται στην κυβέρνηση, οι κρατικοί μηχανισμοί υποτίθεται ότι αποκτούν άλλοτε ένα συντηρητικό-καπιταλιστικό και άλλοτε ένα δημοκρατικό και δυναμικά σοσιαλιστικό περιεχόμενο και λειτουργία. Η προσέγγιση αυτή, με άλλα λόγια, δεν θέτει σε αμφισβήτηση την υπάρχουσα μορφή της κρατικής διοίκησης, ούτε αμφισβητεί τις αρχές του συστήματος απονομής δικαιοσύνης και τον μηχανισμό ποινικής καταστολής, ούτε επιδιώκει να ανατρέψει τα δομικά χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής λειτουργίας, ούτε να αντικαταστήσει τον στρατό ή την αστυνομία με μια ριζικά διαφορετική κοινωνική ή κρατική μορφή και λειτουργία, ούτε να αμφισβητήσει την κοινωνική ιεραρχία και τις πολώσεις που πηγάζουν από τη διάκριση χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας, κ.ο.κ. Επομένως υποχρεώνεται τελικά να ταυτίσει τον «σοσιαλισμό» με το «κοινωνικό κράτος», τη «δικαιοσύνη», τον «πλουραλισμό» και, φυσικά, την περίφημη «αναδιανομή του εθνικού προϊόντος», την οποία υποτίθεται ότι μπορεί να πραγματοποιήσει το κράτος αν «οδηγηθεί» σωστά από μια κυβέρνηση με αριστερή «πολιτική βούληση».

Μια παραλλαγή αυτής της δεύτερης εκδοχής για το καπιταλιστικό κράτος αναπτύσσει στο τελευταίο βιβλίο του ο Πουλαντζάς. Υποστηρίζει: «Ο δημοκρατικός δρόμος στον σοσιαλισμό είναι μια μακρά πορεία, όπου ο αγώνας των λαϊκών μαζών δεν στοχεύει στην εγκαθίδρυση μιας δυαδικής εξουσίας, παράλληλης και εξωτερικής προς το κράτος, αλλά προσανατολίζεται προς τις εσωτερικές αντιφάσεις του κράτους» (Πουλαντζάς 1982, σ. 366-367). «Ο δημοκρατικός δρόμος στον σοσιαλισμό ορίζει μια μακριά πορεία, που η πρώτη της φάση συνεπάγεται την αμφισβήτηση της ηγεμονίας του μονοπωλιακού κεφαλαίου, *όχι όμως την απότομη ανατροπή του πυρήνα των σχέσεων παραγωγής*. Αν η αμφισβήτηση της ηγεμονίας των μονοπωλίων προϋποθέτει ήδη μια σημαντική αλλαγή του οικονομικού μηχανισμού στο σύνολό του, παραμένει γεγονός ότι, κατά τη φάση αυτή, *η τέτοια αλλαγή δεν μπορεί να υπερβεί -εκτός αν θελήσουμε να ριψοκινδυνέψουμε την κατάρρευση της οικονομίας- ορισμένα όρια*» (Πουλαντζάς 1982, σ. 286, η έμφαση προστέθηκε).

Στα παραπάνω αποσπάσματα διαγράφεται καθαρά η αντιφατική αντίληψη μιας υποτιθέμενης «πορείας προς τον σοσιαλισμό» χωρίς

να αμφισβητείται ο πυρήνας των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Παράλληλα, μια σειρά οικονομικές λειτουργίες του καπιταλιστικού κράτους θεωρούνται γενικά «κοινωφελείς» κι ως εκ τούτου ταξικά ουδέτερες. Όμως, κρατικές λειτουργίες όπως η εκπαίδευση, η κοινωνική ασφάλιση κ.λπ., αποτελούν προϋποθέσεις και συνιστώσες της διαδικασίας αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης - την οποία έχει ανάγκη το κεφάλαιο, και ως τέτοιες εντάσσονται στους γενικούς όρους διευρυμένης αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας. Έτσι, παρότι αποτελούν αποτελέσματα της ιστορικής διαδικασίας της πάλης των τάξεων, αποτελούν επίσης απαραίτητα στοιχεία της καπιταλιστικής οικονομικής και πολιτικής κυριαρχίας.

Για να θεμελιώσει θεωρητικά τις απόψεις του αυτές, ο Πουλαντζάς καταφεύγει σε μια διπλή ακροβασία:

α) Υποστηρίζει ότι υφίσταται ένας συγκεκριμένος τύπος «κρίσης του κράτους», που καθιστά εφικτό τον «δημοκρατικό δρόμο στον σοσιαλισμό»: «Υπάρχουν πολλά είδη πολιτικής κρίσης [...] δεν πρόκειται ούτε για μια κρίση διπλής εξουσίας, ούτε ακόμη περισσότερο για μια κρίση που οδηγεί στον φασισμό [...] Αυτή η κρίση του κράτους παρέχει στην Αριστερά νέες αντικειμενικές δυνατότητες για δημοκρατική μετάβαση στον σοσιαλισμό» (Πουλαντζάς 1982, σ. 296-297).

β) Ισχυρίζεται ότι τα χαρακτηριστικά που θα προσλάβει ο «δημοκρατικός δρόμος στον σοσιαλισμό» («αμφισβήτηση της ηγεμονίας του μονοπωλιακού κεφαλαίου, όμως όχι απότομη ανατροπή του πυρήνα των σχέσεων παραγωγής») προκύπτουν από το γεγονός ότι ο «οικονομικός μηχανισμός του κράτους», δηλαδή ο μηχανισμός με βάση τον οποίο ασκείται η οικονομική πολιτική του κράτους, έχει αναδειχθεί σε κυρίαρχο κρατικό μηχανισμό: «ο κρατικός αυτός οικονομικός μηχανισμός είναι σήμερα μια από τις προνομιακές έδρες της μονοπωλιακής μερίδας που κατέχει στον συνασπισμό εξουσίας την ηγεμονία» (Πουλαντζάς 1982, σ. 245).

Όμως λίγα μόλις χρόνια πριν, στο *Οι τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό* (1974), ο Πουλαντζάς κατακεραύνωνε τις απόψεις που υποστήριζαν ότι υφίσταται κάποιος «οικονομικός μηχανισμός του κράτους». Έγραφε: «Το κράτος διατηρεί έναν άμεσο ρόλο στην αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής [...] Αυτός όμως ο οικονομικός ρόλος δεν είναι μια τεχνική ή ουδέτερη λειτουργία του κράτους, αλλά υπαγορεύεται από την ταξική πολιτική κυριαρχία [...] παίζεται

πάντα με την κύρια μορφή της πολιτικής καταστολής ή της ιδεολογικής επιρροής, διαμέσου του κατασταλτικού μηχανισμού ή των ιδεολογικών μηχανισμών [...] και μ' αυτή την έννοια δεν μπορούμε επίσης να προσθέσουμε σ' αυτούς τους μηχανισμούς έναν κρατικό "οικονομικό μηχανισμό" ξέχωρο από τους άλλους» (σ. 121).

Αλλά και στο *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις* (1968) είχε θέσει σε αμφισβήτηση τον πυρήνα της λογικής αυτού που αργότερα ονομάστηκε «δημοκρατικός δρόμος στον σοσιαλισμό». Σημείωνε χαρακτηριστικά: «Το πρόβλημα είναι το ακόλουθο: μπορεί το κράτος να έχει μια τέτοια αυτονομία απέναντι στις κυρίαρχες τάξεις ώστε το πέρασμα στον σοσιαλισμό να συντελεστεί χωρίς να τσακιστεί ο κρατικός μηχανισμός απ' την κατάκτηση της ταξικής εξουσίας απ' την εργατική τάξη;» (σ. 130-131). Στο ρητορικό αυτό ερώτημα, ο Πουλαντζάς απαντούσε αρνητικά!

Γίνεται, λοιπόν, καθαρό, ότι η διαφορετική τοποθέτηση του Πουλαντζά στην πολιτική συγκυρία αφενός μετά τον Μάη του '68, και αφετέρου το 1978 ενόψει μιας εκλογικής νίκης της Αριστεράς, συνοδεύτηκε από μια εξίσου εντυπωσιακή θεωρητική στροφή.

Βέβαια, η θεωρητική μεταστροφή του Πουλαντζά δεν αποτελούσε συνάρτηση μόνο της διαφορετικής πολιτικής στάσης του στη συγκυρία. Τα ίχνη αυτής της μεταστροφής μπορούν να εντοπιστούν σε ολόκληρο το έργο του Πουλαντζά, ήδη από τα πρώτα έργα του. Το ζήτημα όμως αυτό υπερβαίνει τα όρια του παρόντος άρθρου.